

O DJELATNOSTI PODRUŽNICE GOSPODARSKOG DRUŠTVA U KOTARU DUGO SELO SREDINOM XIX. STOLJEĆA

dr. Dragutin Pavličević

Uvod

Ove, 1991. godine navršava se 150 godina od utemeljenja Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva, a iduće isto toliko od pokretanja *Gospodarskog lista*, odnosno *Lista mēsečnog Horvatsko-slavonskoga gospodarskog društva*, koji od 1855. izlazi kao *Gospodarski list* — najstarije stručno glasilo u nas — koje je preživjelo sve sustavne, gospodarske, političke i teritorijalne promjene.¹

Budući da o Gospodarskom društvu i njegovu tjedniku postoji relativno skromna stručna i znanstvena literatura, te da se isto tako malo zna o djelatnosti pojedinih podružnica i da se *Gospodarski list* kao važan izvor, osobito u prva dva desetljeća, malo koristi prilikom pisanja radova iz gospodarske problematike, pokušat ćemo ovim manjim prilogom podsjetiti na te dvije važne obljetnice i ujedno pokazati na dugoselskom primjeru kako se djelatnost središnjice Društva i pisanje njihova organa pozitivno odrazilo na unapređivanje poljodjelstva, stočarstva i drugih grana, poglavito u razdoblju neposredno nakon ukidanja feudalnih odnosa 1848. godine.²

Područje današnje općine Dugo Selo, u 19. st. kotar u svetoivanskoj podžupaniji poznato je bilo po naprednim ratarima, stočarima, vočarima i uopće po dobrom i racionalnom gospodarenju. To je kraj između istočnih obronaka Zagrebačke gore i Save, na raskrižju cesta i zatim željezničkih pruga koje od Zagreba vode prema Podravini (i dalje Mađarskoj) i Slavoniji, u neposrednoj blizini Save, koja je u 19. st. bila iskorištavana do Rugvice i kao plovni put. To su istočna vrata grada Zagreba koji je svojim razvojem bitno utjecao i na gospodarske promjene u Dugom Selu i okolici.

¹ O Gospodarskom listu vidi Enciklopedija Jugoslavije 4, Zagreb 1986, 455—456. Tu je najvažnija literatura, uglavnom prigodni i pregledni članci kao i popis urednika iz kojeg se vidi da su npr. poznati ilirci kao D. Rakovac, Lj. Vukotinović, B. Šulek u početku uređivali taj tjednik, a kasnije su to nastavili najpoznatiji gospodarski stručnjaci Hrvatske poput D. Lambla, F. Kuralta, O. Frangeša i drugih.

² O literaturi za poljodjelstvo v. M. Despot, Osvrt na štampanu građu i literaturu o gospodarskoj povijesti Hrvatke od 1850. do 1918 (Prilog gospodarskoj povijesti iz fondova zagrebačkih biblioteka), u: Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske, Zagreb 1967, 269—389, poglavito Izvore za poljoprivredu, Poljoprivredni časopisi, osim toga: Bibliographia historico-oconomica Jugoslaviae (ur. I. Erceg), Zagreb 1978, 229.

1. Osnivanje podružnice Gospodarskog društva

Nakon utemeljenja Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo osniva prve podružnice u gradovima oko Zagreba gdje je bilo najviše pristaša ilirskog pokreta, osobito u Varaždinu, Karlovcu, pa i u krajiškoj Petrinji, a zatim se djelatnost širi i na manja mjesta, pa i dalje od zagrebačkog središta. Pokretači su bili uglavnom intelektualci, domaće plemstvo, poduzetnici, a u manjim središtima sve je obično išlo u trojstvu koje su sačinjavali mjesni svećenici, učitelji i općinski načelnici.

U prvih desetak godina rada seljaka gotovo i nije bilo u podružnicama. Njihov veći priliv osjeća se tek nakon osobađanja od podaničkih odnosa, u razdoblju neoapsolutizma kad se počinje s zemljišnim rasterećenjem, komasacijom polja i segregacijom šuma, promjenama u upravi, sudstvu, poreznom sustavu, i uopće modernizacijom uprave i nešto ubrzanijim raspadaњem stoljetnog sustava kućnih zadruga. Međutim, to razdoblje koje je obilježeno germanizacijom i nametanjima iz bečkog središta, zabranjivanjem pojedinih izdanja i časopisa, bilo je vrlo povoljno za gospodarske inicijative. Osnivaju se trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu i Osijeku, raste broj podružnica Gospodarskog društva koje postaju ne samo okupljališta privrednika nego i jedina moguća forma nacionalno-političkog rada.

Temeljna nastojanja svodila su se na prosvjećivanje i obrazovanje sela čiji je krajnji cilj bio gospodarsko jačanje hrvatskog naroda, jer, samo obrazovan i bogat narod može težiti prema političkim i nacionalnim slobodama. U tim nastojanjima nije dugoselski kraj zaostajao, a blizina Zagreba i poznato dobro Božjakovina, omogućavali su mu da u ponećem i prednjači. O tome svjedoči *Gospodarski list* potkraj pedesetih godina na temelju kojega smo uglavnom napisali i ovaj rad. Od 1853. izlazi kao tjednik sve do danas, na četiri lista, s uputama za gospodare, oglasima za strojeve, stručnim člancima, komentarima, izvještajima iz podružnica, trgovačkim podacima, cijenama, opisima izložbi, nagradama, zbivanjima u svijetu i uopće sa svim onim što bi moglo biti korisno gospodarima. U doba neoapsolutizma, dok su izlazili samo službene *Narodne novine* i *Katolički list*, *Gospodarski list* neizravno preuzima ulogu i nacionalno-političkog organa, a nakon 1861. i dalje sve više ide prema temeljnoj zadaći, tj. gospodarskoj. Za širenje lista brinula se središnjica Društva, jer je svaki član bio ujedno i pretplatnik lista.

Dok se nije u pojedinom mjestu osnovala podružnica, moglo se učlaњivati u susjednom gradu ili pak u središnjici. Tako je prva vijest o Dugom Selu objavljena 1854. kad je Gjuro Gjurašin, učitelj iz Oborova, dobio javno priznanje za uzgoj svilene bube.³ O potrebi osnivanja društva u Dugom Selu piše *Gospodarski list* u početku 1857. godine,⁴ a u ljeto iste godine je nas-

³ *Gospodarski list* (dalje skraćeno: GL), br. 23, 1854, (str. 122). Dopis što ga je iz Sv. Ivana (Zelina, D. P.) uputio c. i kr. podžupan A. Stojanović glasi: »Slavnom hrvatsko-slavonskom gospodarskom društvu (...) do znanja stavljam, da je učitelj oborovački Gjuro Gjurašin sa mladežom školskom iz jednog lota sjemena bubah, koje je od domaćeg poglavarstva primio, proizveo 40 funtih belih i žutih veoma lepih i dobrih galetah. Ovaj hvale vrđdni primer hitim do znanja staviti slavnom hřrv.-slavonskom gospodarskom društvu, da ga izvoli u svoje novine uverstiti, kako da se ovim primijerom i drugi na gojenje toli za na našu zemlju koristno bubah potaknu (30. lipnja 1854).«

⁴ GL, 7, 1857, članak: Nova podružnica.

tojanjem Franje Barača, kotarskog predstojnika dugoselskog, utemeljena podružnica. Za prvog predsjednika izabran je grof Stjepan Drašković Trakošćanski veleposjednik iz Božjakovine. U prvom upravnom odboru su bili: Adalbert Kets, vlastelin iz Novaka; Stjepan Mlinarić, župnik iz Lupoglava; Leo Tomeković, zastupnik; Josip Dočkal, privrednik kraljevačkog imanja za grebačkog Kaptola i Adolfo Horvat, župnik iz Oborova i ujedno tajnik.⁵

Nabrojiti ćemo i sve članove utemeljitelje s njihovim zanimanjima kako bismo vidjeli strukturu tih podružnica.⁶ Treba odmah napomenuti da nema ni jednog seljaka, da ima i onih koji uopće nemaju zemlje, npr. kapelani, pisari i učitelji. Većina od njih bili su tu »po zadatku« s temeljnim ciljem da riječju i djelom pridobijaju seljake. U obrazloženju za osnivanje stoji da će »složnim silami hrvatsko-slavonskih domoljubah preduzeti koristnu gradjevinu hrama, gdje se dostignutja gospodarstva, industrie i materialnoga dobra (...) ravno djelovalo bude«.⁷

2. Prva dostignuća dugoselske podružnice

Najvažnija dostignuća podružnice za kotar Dugo Selo bila su na području vinogradarstva, voćarstva, stočarstva, poglavito konjarstva i u uzgoju svišenih bubu. I prije osnivanja samostalne podružnice čulo se za npr. dugoselsko vino, osobito ono iz vinograda grofa Draškovića gdje je bilo 25 »fealah« grožđa koje je uglavnom nabavio iz Njemačke, a djelimice i iz Ugarske.⁸ Gospodarsko društvo je već 1854. pozvalo T. Trummera vinarskog stručnjaka iz Graza da pregleda hrvatske vinograde i sastavi popis svih sorti i ocijeni njihovu kvalitetu. Zanimljiv je popis naziva loza koje u rasle u Božjakovini i Sv. Jakovu kraj Dugog Sela prije nego su došle američanske podloge, nakon što je u osamdesetim godinama filoksera poharala hrvatske vinograde. Te stare vrste bile su: černina prava, kadarka, takodjer černina, ruščika (bijela moselska), belina, zelenika, imbrina, lipovčina i ranina.⁹ Da-

⁵ Isto.

⁶ To su: 1. Nikola Havliček, župnik iz Lupoglava; 2. Formos Barač, vlastelin; 3. Franjo Stiglic, satnik u miru iz Kozinščaka; 4. Mijo Vragović, učitelj u Jezevu; 5. Ivan Jurošević, načelnik općine Oborovo; 6. Josip Antolković, učitelj u Dugom Selu; 7. Mijo Blaho, učitelj u Lupoglavu; 8. Mijo Plauka, žitnik (?) u Dorišču; 9. Juraj Balaško, načelnik dugoselski u miru; 10. Petar Mlinarić, učitelj iz Oborova u miru; 11. Felix Felsmann, načelnik općine Dugo Selo; 12. Andrija Leskovar, kapelan u Brckovljanima; 13. Julio Šaper, šumar iz Kraljevca; 14. Ivan Mikšić, nadcestar iz Božjakovine; 15. Dragutin Iveković, tajnik općine Dugo Selo; 16. Lavoslav Planer, ranarnik Dugo Selo; 17. Pavao Surina, pisar kotarskog ureda u Dugom Selu; 18. Mato Imprić, načelnik općine Prečec; 19. Mijo Taboršak, učitelj iz Dubrovščaka; 20. Mato Medvidić, pisar kotarskog ureda u Dugom Selu i 27. Gjuro Gjurašin, učitelj iz Oborova koga smo već spominjali.

⁷ GL, 13 1857, članak: Zapisnik Podružnice Dugoselskog gospodarskog društva za Hrvatsku i Slavoniju.

⁸ GL, 27, 1854. F. Trummera je pozvalo Gospodarsko društvo iz Zagreba sa zadatkom do obide i opiše sve vinorodne krajeve u Hrvatskoj i Slavoniji. On piše: »Vinograd g. grofa Draškovića, do na 300 kopačah (tj. 300 kopača ga mogu okopati za jedan dan, D. P.), nalik na konjsku ploču (podkovu), položiti je prema jugu i jugozapadu, a u sredini je izdubljen poput korita. Ovaj vinograd nasaden je plemenitim ugarskim tersjem, osobito s felom weisser Honigler, koji se odlikuje sa svojim prebelim grozdjem i prekorednim rodnom, ter dobro vino daje (...) pa tako ovaj vinograd može se u tom pogledu smatrati kao primjer svim drugim vinogradom.«

⁹ Isto.

nas, vjerojatno, ne postoji ni jedna od tih vrsta u prigrorskim vinogradima. U moslavačkom vinogorju postoji od predamerikanskih vrsta još samo škret.

Većina novosnovanih podružnica, pa tako i dugoselska, otvarale su svoja pokušališta, zapravo rasadnike i ogledne parcele. U tu svrhu poklonio je predsjednik, grof. Drašković, svoja tri jutra zemlje.¹⁰ Isto tako je podružnica počela skupljati knjige i časopise za svoju knjižnicu, pretplaćivati novine, pa čak i slovenske, npr. *Ljubljanske novice*. Počeli su se odmah spremati za gospodarsku izložbu u Beču 1857. kamo su uskoro uputili svoje najbolje plodine: ječam, grah, bob, kukuruz i med. Grof Drašković je poslao svoje bijelo i crno vino iz 1854. godine. Dugoselci su osobito bili ponosni na svoje konje koje su uglavnom gajili u Trebovcu i Topolju. U Trebovcu se desetljećima uzgajaju konji, tu je bila poznata udruga, a do rata i posebna ergela čija je zgrada još donedavno stajala, prazna, a nedavno je srušena. Izvještaj iz 1857. kaže da su dugoselski konji »domaće gojitbe« imali »čilo i gjedjerno držanje«.¹¹

Već 1858. dugoselska podružnica propagira, a zatim i nabavlja prvu sječkaricu za pripremanje stočne hrane. Naime, o tome je ovisio način prehrane stoke, umjesto ekstenzivnog uzgoja ispašom, moglo se preći na tov u stajama.¹² I opet su prednjačili Draškovići, novoprimitljeni član grof Antun Erdödy, Bužan, Barać i drugi koji su svojim sredstvima kupili sječkaricu. Bila je to tada najmodernija tzv. »Weissova rezača makina«.¹³ Odmah su podigli i dudovnjak za zajednički uzgoj svilenih buba u Brckovščini, na cesti prema Paukovcu i zemljištu zvanom Galdišće.¹⁴ Svilene bube za rasplod dobili su od središnjice iz Zagreba, a većinu su preuzele škole u Dugom Selu, Prečecu i Oborovu. Isto tako su primili cjepove plemenitih voćaka pa čak i kestena — marona, pa moderne košnice za stručniji razvoj pčelarstva. Većinu voćaka su zasadili u Brckovljanima, Ježevu i Lupoglavu. Zanimljivo je napomenuti da su se već tada dugoselski gospodari zainteresirali za nabavku »kemičkog gjubriva« i pribilježili dobavu izvjesnih oglednih količina.¹⁵

Prema podacima s kojima raspolažemo podružnica u Dugom Selu je dobro radila i 1859. Izabrali su i posebno povjereništvo za razvoj svilarstva. Za općinu Dugo Selo izabran je Tomeković, za Oborovo Gjurašin, za Prečec Pavlec, za župu Brckovljane Havliček.¹⁶ Nastavljena je nabava voćaka, sadnica, a zbio se i jedan zanimljiv događaj koji pokazuje da je dugoselska podružnica imala potkraj razdoblja neoapsolutizma i znatnu nacionalno-političku usmjerenost. Naime, iz podružnice je istupio član upravnog odbora Adalbert Kets koji nije razumio hrvatski, a poslovi se ipak »u hrvatskom jeziku obavljaju«. Ostali članovi su s čuđenjem primili njegovu ostavku jer je već 30 godina živio u Hrvatskoj, ali nije htio učiti hrvatski, pa ni toliko

¹⁰ Takva pokušališta imale su sve podružnice, a najveće je bilo u Zagrebu u središnjicu Gospodarskog društva.

¹¹ GL, 15, 1857.

¹² To su bila nastojanja Gospodarskog društva, ali je tov u stajama zahtijevao i mijenjanje stočnih pasmina, umjesto domaćih trebalo je nabavljati plemenita goveda.

¹³ GL, 22, 1857.

¹⁴ Nekada se uz ceste sadilo mnogo dudova za uzgoj svile, pa i danas ima njihovih ostataka uzduž seoskih cesta.

¹⁵ Isto. Uporaba umjetnog gnojiva bila je češća samo kod veleposjednika jer seljaci nisu imali navike a ni novčanih sredstava za ulaganje u rodnost zemlje.

¹⁶ GL, 47, 1859.

da bi mogao obnašati dužnost člana odbora. Bilo je i drugačijih primjera, pa tako gosp. Felsmann nije više bio Felix nego je postao Srećko, Tomeković više nije kao dotada bio Leo nego Lavoslav.¹⁷ Proširio se i broj članova npr. pristupio je Josip Barac, savjetnik zemaljskog suda čak iz Novog Sada,¹⁸ pa poneki i iz Zagreba. Među novim članovima spominju se: Holjac, Stauduar, Antolković, Jovanović, Makovica, Doritić, a za tajnika je izabran mladi svećenik Josip Zorić koji će se kasnije istaknuti i kao publicist i političar — zastupnik u Hrvatskom saboru.¹⁹

U to doba bilo je imanje Božjakovina dobro vođeno i upravljano. I okoliš dvorca, park, cvjetnjak, vinograd, voćnjak služili su, kao već rekosmo, kao primjer kako se tada moderno gospodarilo. Kad je *Gospodarski list* nastojao popularizirati uzgoj cvijeća u Hrvatskoj, opisao je cvjetnjak grofa Stjepana Draškovića u Božjakovini kao primjer. U tom poticajnom članku ističe se kako je perivoj u Božjakovini vjerojatno jedan od najbolje njegovanih u Hrvatskoj. Posebno se hvale razne vrste plemenitih ruža.²⁰

U iduća dva desetljeća nešto je manji broj podataka o radu podružnice Gospodarskog društva u Dugom Selu, pa možemo zaključiti da je njen rad neko vrijeme bio slabiji ili čak zamro, a 1882. zagrebački »*Obzor*« donosi poveći izvještaj o godišnjoj skupštini podružnice iz koga se može zaključiti da je nedavno osnovana, ali to je, očito, omaška. Prije bi se moglo govoriti o obnovi njena djelovanja. Navest ćemo najvažnije podatke iz izvještaja koji govore već o višem stupnju stručnoga rada u podružnici, osobito oko marvogojstva i stvaranje mogućnosti za kreditiranje.

Godišnjoj skupštini podružnice nazočno je bilo preko 100 članova i gostiju što pokazuje priličnu masovnost za jednu malu sredinu kakva je dugoselska. Glavni gost je bio veliki župan Vardijan, a predsjedovao je spomenuti Josip Zorić. Članovi upravnog odbora su bili: Lav Planer, Mato Kulaš, Stanko Hegedić i Šandor Srimac.²¹ Vardijan se posebno zalagao za utemeljenje pripomoćne, kreditne zadruge kao u europskim zemljama koja bi seljacima davala jeftiniji zajam nego što su to radili mjesni trgovci i zeleniši. Tom prilikom je odmah uplaćeno 82 dionice utemeljivača sa 25 for. vrijednosti.²² Treba istaknuti da su polovicu od toga uplatili seljaci-članovi kojih prilikom osnivanja podružnice, kako smo utvrdili, nije uopće bilo u članstvu.

Posebno veselje za članove podružnice-seljake bili su novi, željezni plugovi koji su uz pomoć središnjice u Zagrebu besplatno, žrijebom dijeljeni članstvu. Isto tako su dijeljeni bikovi, junice i telad möhltalske pasmine. U posljednje tri godine, kako je podružnica aktivnije radila, dobili su 9 bikova, 8 junica i 7 teladi. U tom razdoblju oplodeno je na stotine krava domaćih sorti i na taj način se poboljšavala kakvoća mesa i mliječnosti. Oko toga svega se brinuo i poseban marvogojski odbor podružnice. U poljo-

¹⁷ Isto. Ketsa su sami upisali kroatizirano Keč.

¹⁸ Očito je da se radilo više o počasnim i podupirajućim članovima, ali je svaka podružnica nastojala da ima što više i što uglednijih članova.

¹⁹ Svećenik Zorić bio je kasnije istaknutiji pravaški zastupnik u Hrvatskom saboru. Većinu u dugoselskoj podružnici su imali narodnjaci, ali su s ponosom isticali kako se u gospodarskim pitanjima ne pita tko je u kojoj stranci.

²⁰ GL, 28, 1857 (Članak: Cvjetnjak g. grofa Stefana Draškovića).

²¹ Obzor, 170, od 27. 7. 1882.

²² Isto. Takve zadruge su već prije imale uspjeha u Francuskoj, Njemačkoj i Češkoj, a od jugoslavenskih zemalja još i u Sloveniji.

djelstvu se tada popularizirao krumpir ruževac koji je davao 25 puta veći prirod nego što je zasađeno sjemena, a zatim je po važnosti dolazio kukuruz čija je prosječna rodnost bila znatno veća od pšenice. Ističe se kako su baš krumpir i kukuruz bili najvažniji u prehrani domaćeg stanovništva, a najviše su odbacivali prinosa i za tržište.²³

U vinogradarstvu, na području Sv. Martina, Sv. Jakova i u Hrebincu nisu postignuti posebni rezultati jer su plod uništavali česti proljetni mrazovi. Isto tako nisu bili najbolji i prinosi žitarice, ali su vrijedni članovi nastojali i tu poboljšati kvalitetu sjemena, stvoriti naviku stalnog gnojenja, pa i ulaganje u proizvodnju. Zbog toga su nastojali razvijati takmičarski duh u seljaka, davali su novčanu pomoć za poboljšanje, a spremali su i lokalne izložbe blaga i plodina s nagradama i priznanjima za najbolje.²⁴ Na taj način se sporo ali sustavno podizala proizvodnost zemlje, a i gospodarska snaga hrvatskog sela.

3. Dugoselska podružnica i zadružno pitanje

U doba neoapsolutizma nastojao je ban Jelačić osobno, a i njegova vlada, da se što više prosvjećuje selo, da se to radi uz pomoć učitelja, svećenika, činovnika i uz organizaciju podružnica Gospodarskog društva. Isto tako se vlada zalagala za usporavanje procesa raspadanja kućnih zadruga koji je nakon ukidanja feudalnih odnosa uzeo maha.²⁵ U Dugom Selu su obje akcije naišle na plodno tlo, poglavito borba za zadruge koje su to idealistički shvatili kao hrvatsku nacionalnu svetinju koju treba za dobrobit naroda što više zadržati.

Taj problem je zapažen u zapisniku o radu podružnice još 1859. gdje izričito stoji: »Gosp. Fr. Barać spomenu članove na biedu i nevolju našega prostoga puka, kako se sve većma siromaštvu, a time i konačnoj propasti primiče, a tomu da je prvi i najveći uzrok, što se kod nas bezobzirno zadruge raspadaju. Članovi to sami priznaše, nu i uvidiše, da neima tu drugoga lieka, već da se umole političke vlasti, da uredе zadruge, nakoliko se to može, da družina sviestno sluša svoje gospodare, jer kao što su se mogli osviedočiti, naš puk onih priedelih gdje još obstoje dobro uređene zadruge, ne ničem neoskudieva, dapače ima uvijek u pripravi živeža i za buduću godinu.«²⁶

Pojam zadruga se, koliko smo dosada utvrdili, prvi put službeno u Hrvatskoj spominje 1858 godine,²⁷ a u zapisniku podružnice Gospodarskog društva, kako smo upravo pročitali, već 1859. Iz toga se može zaključiti da su Dugoselci bili u tom pitanju dobro obaviješteni i među prvima u Hrvatskoj. Tako i 1861. kad je Hrvatski sabor prvi put na dnevni red stavio zakon o kućnim zadrugama, iz Dugog Sela piše J. Z.²⁸ idealistički o starosti zadruge i slijedeće: »Ta zadruga u našem narodu ne postoji tek od

²³ Kukuruz, a posebice krumpir koji su potkraj 19. st. u Hrvatskoj i Slavoniji uzgajali i propagirali doseljeni Česi i Nijemci omogućio je izdašniju prehranu pučanstva, a samim time i gotovo likvidaciju dotad čestih gladnih godina.

²⁴ GL, 15, 1857.

²⁵ O tome sam opširno pisao u knjizi Hrvatske kućne zadruge 1, Zagreb 1989.

²⁶ GL, 47, 1859.

²⁷ Arhiv Hrvatske, Zagreb, Hrvatski sabor, kut. 3, 1861. Usp. o Tome i D. Pavličević, Hrvatske kućne zadruge 1, 288—289.

²⁸ G. L. 30, 1961. Članak: Misli o zadrugi.

jučer ili prekjučer, već se je rodila zajedno s narodom našim. Ona je tako stara, kao što je i on sam. Hrvati življahu u zadrugi već onda, kad su se ovamo na jug iz svoje sjeverne postojbine naselili.«²⁹

Iste godine iz susjednih Brckovljana Hrvatskom saboru je upućena jedna od najopširnijih predstavi o zadružnom pitanju koje smo uopće u arhivima našli. Uputili su se odbornici te seoske općine, a među njima je bilo nekoliko članova dugoselske gospodarske podružnice, npr. Gjuro Balaško, a po svemu sudeći, pomogao im je spomenuti Josip Zorić koji je tada bio svećenikom pri župi sv. Brcka u Brckovljanima.³⁰ U toj predstavi ima vrlo zanimljivih misli u obranu zadruge, pa smo je zbog toga na drugom mjestu donijeli u cijelosti.³¹

Prezuet ćemo odatle samo dva odlomka koji govore o životu u dugoselskoj Posavini i o osudi diobe zadruga. Nakon usporedbe s gospodarstvom u Njemačkoj i Engleskoj gdje nema zadruga, tu se pak tvrdi: »Gospodo! nije ni u nas sve tako crno, kako se to gdje-komu vidi, nije ni baš narod tako duboko pao, kako se nekima pričinja. I ravnom Posavinom bieli se bielica pšenica, rodi svakoverstni usjev, dižu se uvis prilične kuće, u kojih obitava sretan i zadovoljan hrvatski narod. I ravnom Posavinom šeće se ponosna Posavkinja kao savska vila u bielom odijelu, koje joj se na vitkom vilinskom tielu od milinja prelieva. Nije ga kupila u dućanu, već ga marljivom i vještom svojom rukom na domaćem zemljištu proizvela, imade ga u obilu na izmienu, nikad je nećete ni zamazane ni poderane naći. Može biti gjevoja prosta posavska kuća imade više ruha, nego li cijelo njemačko selo.«³²

Kao zastupnici teorije o održanju zadruge i njihovu postupnom nestajanju, Dugoselci u svom spisu osuđuju svakovrsne diobe i to potkrepljuju konkretnim primjerom iz svoje sredine. Po njihovu mišljenju diobe zahtijevaju samo neradnici i propalice: »Mi smo protivnici diobe, pa akoprem to očito izjavljamo, nemožemo ipak prepriječiti, da se gdje komu ne zadovoljniku s veće strane protuhi i lienčini, nesvidi tražiti diobe, te proti cijeloj kući radi toga vodi parnicu. Taj uzme svoga odvjetnika, a kuća opet svoga, tuj se silan trošak ban badava troši, tuj očevido kuća propada — napokon pošto su jedan dio kuće zatrošli razdiiele se, pa evo sad vam stoper gotovo nevolja na vratu.«³³

Ustvrdili su da je dioba ubitačna za svaku zadrugu, pa zatim navode primjer: »Imade u občini Brckovljanskoj selo Gračec, a u njemu od starine gledana kuća, Novačićeva, kojoj neima druge u cijeloj občini. Oko nje su ljepa plodna polja i ljepe livade, gospodarske zgrade da ih ljepših na selu netreba, kraj toga ljepa čila uzgojna stoka, s kojom se neće nijedan u selu stakmiti, kuća uzato ima svoju znatnu glavnicu, kakovom se malo koja u občini ponosi. U kući živu njih petorica oženjenih mužkaracah s djecom svojom i s jednim starcem. Kuća ih sve skupa hrani i odieva. Živ-

²⁹ O J. Zoriću usp. D. Pavličević, Hrvatske kućne zadruge, n. dj., 157, 158, 199. i D. Pavličević, Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj, Zagreb 1980, 333.

³⁰ Arhiv Hrvatske, Hrv. sabor, 1861/2. od 3. 7; 32, saborska sjednica.

³¹ V. D. Pavličević, Hrvatske kućne zadruge, n. dj., 290—292.

³² Isto. Tada je svaka zadružna kuća bila mali proizvodni pogon za izradu odjeće od lana, konoplje i vune uz pomoć tkalačkih stanova, stupa i valjaonica na potocima.

³³ Isto.

ljahu vazda u slogi, s koje su im i djedovi cielom obćinom proćuli. Kad al najednom svidi se najmlađem da se djeli, nagovorio ga je treći, koji ih sve skupa hrani i odieva. Źivljahu vazda u slogi, s koje su im i djedovi cielom obćinom proćuli. Kad al najednom svidi se najmlađem da se djeli, nagovorio ga je treći, koji ni nespada kući. Badava mu se opiru ukućani, moleć ga i zaklinjuć, da im nekida kuće, u kojoj proŹiviše im djedovi i otćevi sretne i vesele danke. On te neće da ostane u kući a veli zato, jer je već mnogo potrošio pa se je nakan do kraja iztrošiti. Ovih dana prodade kukavac i kravu pa odnese novce, neznamo kamo, mislim da onamo, gdje ih je manje trebalo nego li njemu. Sada ide Źamor po selu da će već jeseni svaki sebi orati i sijati, a kaŹu da si je najmađi već i zemljište odabrao, gdje si je nakanio splesti kolibu. Sudac seoski i starješine izjaviše se, a tuđu treba toliko diobe, koliko i zdravu ćovjeku ljećnika. Ciela obćina motri zabrinuto taj događaj, jer pojde li ovomu dioba za rukom (što nedao Bog) to će se u selu naći i više lienćinah, koji će se za tim nevaljalim primierom povaađati.«³⁴

Još jednom su se pristaše odrŹanja zadruga iz Dugog Sela proćuli u Hrvatskoj. Tada je dugoselska podružnica uputila *Gospodarskom listu* dopis u kome prosvjeduje protiv u Hrvatskom saboru usvojenog prvog zakona o kućnim zadrugama 1861. Naime, tada je taj prijedlog došao u Beć kancelaru MaŹuraniću na odobrenje, ali je njegov savjetnik Ognjeslav Utješenović odbio potpis i tako je taj pokušaj ostao bez uspjeha.³⁵ On nije bio zadovoljan i zbog toga što njegov prijedlog nije usvojen, ali je to obrazloŹio formalnim razlozima, a posebno potkrijepio mišljenjem podružnice Gospodarskog društva iz Dugog Sela koja je objavljena kao poseban dodatak *Gospodarskog lista*. Dugoselci su istupili poglavito protiv jednog ćlana predloŹenog zakona o zadrugama u kome se predviđalo da će se dioba zadruga provoditi prema lozama, a ne na glave kako je to bilo uobićajeno u Hrvatskoj i Slavoniji.³⁶ Dakle, ćlanovi podružnice iz Dugog Sela s J. Zorićem na ćelu bili su uvaŹavani i na hrvatskoj razini.

Sredinom osamdesetih godina Josip Zorić je postao pravaški saborski zastupnik i predloŹio da se u Hrvatskoj i Slavoniji provede anketa o zadrugama što je i urađeno.³⁷ Aktivno je sudjelovao i u donošenju poznatog zadruŹnog zakona iz 1889. koji je bio na snazi sve do 1945. i u odnosu na one iz MaŹuranićeva doba bio pogodniji za odrŹavanje zadruŹnih odnosa.³⁸ O tome je ćesto pisao u ondašnjem tisku zastupajući usporeni proces raspandanja kućnih zadruga.³⁹ Zahavaljujući tim nastojanjima, a i nešto usporenijem gospodarskom i prometnom razvoju kotara Dugo Selo u njemu su se u dobroj mjeri zadrŹale zadruge do prvoga svjetskog rata, usprkos blizine Zagreba kao jakog i privlaćnog gospodarskog Źarišta.

³⁴ Isto. Međutim, nisu samo lijenćine zahtijevale diobe, nego i neki izuzetno vrijedni koji su smatrali da bi sami više proizveli, poglavito u zadrugama gdje je postojala dezorganizacija, nerad, nedisciplina i potkradanje.

³⁵ D. Pavličević, Hrvatske kućne zadruge, n. dj., 183—192. Odlomak: Utješenović ukida 1862. saborsku osnovu o »uredjenju zadrugah«.

³⁶ G. L. 31, 1861. Prema lozama, rozgvmama, granama braće se dijele zadruge u Krajini, a u Hrvatskoj prema glavama odraslih muškaraca.

³⁷ Saborski dnevnik kr. Hrv. Slav. i Dalm. god. 1885; sjednica od 6. 5. 1885.

³⁸ Po tom su se zakonu mogle nakon diobe veće zadruge opet utemeljiti i manje sa zadruŹnim svojstvima.

³⁹ »Obzor« 141 od 22. 6. 1886. Ćlanak: Nješto o zadruŹnih odnošajih. Zorić je tada bio predsjednik podružnice za kotar Dugo Selo.

Z a k l j u č a k

Na primjeru podružnice u Dugom Selu kraj Zagreba može se pratiti ne samo djelatnost središnjice Gospodarskog društva za Hrvatsku i Slavoniju (koje upravo ima svoju 150-godišnjicu), nego i faze u njegovu radu i struktura članstva. Sredinom 19. st. članstvu gotovo i nije bilo seljaka, pa je Društvo imalo uglavnom prosvjetiteljsku, propagandnu ulogu. Zatim počinje s praktičnim radom na pokusnim parcelama i rasadnicima, nabavom boljih sjemena, sadnica i stoke bolje pasmine, pa zajedničkom kupnjom plugova, strojeva, organiziranjem izložbi produkata s nagradama, a tek osamdesetih godina počinje skupljanje sredstava i kreditiraje proizvođača. U svemu su prednjačili mjesni vlastelini i svećenici na svojim imanjima i učitelji u školskim vrtovima, npr. grof Stjepan Drašković, posjednik dobra Božjakovine kraj Dugog Sela. Podružnica u kotaru Dugo Selo isticala se i u čitavoj Hrvatskoj nastojeći što duže održati kućne zadruge, ali isto tako i u nacionalno-političkoj djelatnosti, npr. u pohrvaćivanju svojih članova doseljenih Nijemaca, Mađara itd. Iz te podružnice, vjerojatno zahvaljujući svećeniku J. Zoriću potekao je i jedan od najvećih spisa protiv dioba kućnih zadruga u Hrvatskoj.

Z u s a m m e n f a s s u n g

DIE TÄTIGKEIT DER DUGO SELOER ZWEIGSTELLE DER VOLKSWIRTSCHAFTS-GESELLSCHAFT FÜR KROATIEN UND SLAWONIEN

Dr. Dragutin Pavličević

Am Beispiel der Zweigstelle von Dugo Selo bei Zagreb kann man nicht nur die Tätigkeit des Mittelausschusses der Volkswirtschafts-Gesellschaft für Kroatien und Slawonien (die gerade ihr 150—stes Bestehen feiert) verfolgen, sondern auch die einzelnen Phasen ihrer Arbeit, sowie die Mitgliederstruktur. Gegen Mitte des 19. Jahrhunderts war unter der Mitgliedschaft so gut wie kein Bauer, so daß die Gesellschaft damals hauptsächlich eine aufklärerisch-propagandistische Rolle verfolgte. Danach setzte die praktische Arbeit auf Versuchsparzellen und in Pflanzenschulen ein, durch Anschaffung besserer Samen—, Pflänzlingen— und Viehsorten, sowie durch gemeinsamen Kauf von Pflügen und anderen landwirtschaftlichen Geräten und Maschinen. Es werden Ausstellungen der besten Erzeugnisse mit Preisausschreiben veranstaltet, und erst in den 80—er Jahren des 19. Jahrhunderts beginnt man allmählich Geldmittel zu sammeln und selbststehende Hersteller zu kreditieren. In dieser ganzen Tätigkeit sind die örtlichen Grundbesitzer, Priester und Lehrer vorangegangen, die ihre

eigenen Muster- Landgüter, —Obstgärten und —Weingärten besaßen. Besonders tat sich dadurch Stjepan Graf Drašković hervor, der Inhaber des Guts Božjakovina in der Nähe von Dugo Selo. Die Zweigstelle von Dugo Selo ragte auch in ganz Kroatien durch ihre Leistungen hervor; auch im Bestreben, die sogenannten Hausgenossenschaften möglichst lang am Leben zu erhalten. Genauso bemerkenswert war ihre nationalpolitische Tätigkeit, besonders in der Kroatisierung ihrer Mitglieder, namentlich der hier angesiedelten Deutschen, Magjaren und anderer. Aus dieser Zweigstelle ist — vermutlich durch Verdienste ihres prominenten Mitglieds, des Priesters Josip Zorić — eine der ausführlichsten und bedeutendsten Streitschriften gegen die vorschnelle Auflösung der Hausgenossenschaften in Kroatien hervorgegangen.

UDK 949.713

ISSN 0351-2142

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 24

ZAGREB

1991.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka ul.1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti, tehnologije i informatike.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859 1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547 2 — 84 — 1984.

RADOVI 24

Za izdavača
dr. Nikši Stančić

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

BOBAN mr. BRANKA, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
BUDAK dr. NEVEN, Filozofski fakultet Zagreb
ČORALIĆ LOVORKA, prof. Demonjina 9 Zagreb
GOLDSTEIN dr. IVO, Filozofski fakultet Zagreb
GRGIN BORISLAV, Filozofski fakultet Zagreb
HRABAK dr. BOGUMIL, Filozofski fakultet Novi Sad
JURIŠIĆ mr. IVAN, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
KEMBEROVIĆ HUSNIJA, prof. Sarajevo
KARAMAN dr. IGOR, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
KOLAR DIMITRIJEVIĆ dr. MIRA, Filozofski fakultet Zagreb
KOSTELAC ANA, student Filozofski fakultet Zagreb
KRIŽAK TIMUR, student Filozofski fakultet Zagreb
LABAŠ RENATA, student Filozofski fakultet Zagreb
LEČEK SUZANA, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
MIROŠEVIĆ dr. FRANKO, Školska knjiga, Zagreb
OČAK dr. IVAN, Kroflinova 38 Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr. DRAGUTIN, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
POLIĆ BOBIĆ dr. MIRJANA, Filozofski fakultet Zagreb
PRLENDER mr. IVICA, Filozofski fakultet Zagreb
STRČIĆ dr. PETAR, Arhiv JAZU Zagreb